

Тетяна Коць

УСТАЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ СЬОГОДЕННЯ

Інформаційні технології – це не лише визначальні чинники розвитку економіки, а й невід’ємний елемент формування масової свідомості, мовної компетенції суспільства. Репрезентуючи нові сфери спілкування, інтернет-комунікація помітно змінює природу мовної системи. Інтернет сьогодні є не лише об’єктом дослідження мови, а й інструментом кодифікації літературної норми. Динамічний характер норми передбачає і традиційне відтворення мовних одиниць, визначених мовною практикою як правильні, й фіксацію постійно породжуваних в процесі живої комунікації мовних явищ, які орієнтовані і на систему, і на реалізований зразок. Мовна ситуація в Україні потребує детального вивчення лінгвальних процесів, особливо тих, що відбуваються в цифровому середовищі, а аналіз культуромовних проблем сприятиме утвердженню єдиного взірцевого літературного стандарту і консолідації національного простору.

Актуальність вивчення тенденцій літературної норми визначають, по-перше, мовні потреби суспільства в умовах глобалізаційного простору, по-друге, завдання якнайповнішого аналізу літературної норми на всіх мовних рівнях для визначення шляхів оптимізації українськомовної локалізації програмного забезпечення. Актуальною є також проблема лінгво-екології, оскільки в умовах розширення інформаційного поля мова не лише розкриває свої потенційні можливості, а й вибирає невиправдані іншомовні одиниці, що негативно впливає на стан мовної системи.

Тенденції літературної мови вивчають С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, О. О. Тараненко, Г. М. Яворська, С. П. Бибик, Г. М. Сюта, Т. А. Коць та ін. Аналізові глобалізаційних процесів сьогодення та їх відбиття в Інтернеті присвячені праці С. Г. Чемеркіна, К. А. Булаховського.

Диференційними ознаками літературної мови є *відповідність мовній системі, стабільність, кодифікація, поширеність*

в узусі, культурно-історична традиція, естетичне сприймання. У лінгвістиці диференційовано поняття *мовна норма* і *літературна норма*. Категорія мовної норми передбачає розрізнення понять *національна мова* і *літературна мова*. Часові й просторові параметри норми національної мови ширші; вони охоплюють діалектні ознаки і не позначені впливом соціально-культурних чинників. «Специфіку національної мови, – зазначає С.Я. Єрмоленко, – визначають не лише одиниці структурних рівнів, відмінні від одиниць іншої, передусім спорідненої, мови, а й цілий комплекс комунікативних ознак, залежних від етнокультурних, соціолінгвальних, психолінгвальних характеристик мовної діяльності представників етносу» (Літературна норма і мовна практика / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 2013. – С. 256; далі ЛН). Літературна норма відносно динамічна і залежить від мовної практики соціуму на певному етапі історичного розвитку.

Мовна практика часто демонструє низьку культуру мови. К. А. Булаховський зазначає, що із 1600 слововживань зафіксованих у 29-ти найпопулярніших комп'ютерних програмах 1265 не відповідають літературній нормі (Булаховський К. А. Українська мова в локалізації програмного забезпечення / Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – 10.02.01. – К., 2014. – С. 8; далі Бул.). Це розхитує мовну норму і негативно впливає на формування мовної свідомості суспільства.

Серед різноаспектних завдань сучасної лінгвістики особливої уваги вимагають питання кодифікації, яка не завжди вчасно реагує на запити мовної практики. Норми з часом потребують перегляду. Кодифікація – це ретроспективна, найбільш експліцитна і об'єктивна форма суспільного прийняття мовних норм. Вона систематизує літературну норму у граматиках, підручниках, словниках і довідниках (ЛН, С. 22).

Неякісне українськомовне середовище більшості комп'ютерних програм – це наслідок низького рівня освіти суспільства, незнання літературного стандарту, а також відсутності фахових мовознавчих рекомендацій, особливо щодо складних випадків слововживання. Також неусталеною залишається інформаційно-технологічна термінологія, що пов'язане з відсутністю в Україні єдиного глосарія інформаційно-технологічних термінів.

Лінгводидактична й довідкова література не завжди встигає фіксувати відповідні зміни, які відбиває мовна практика. Тому в певні періоди розвитку літературної мови варто говорити про існування прескриптивної і дескриптивної мовної норми. Стабільність прескриптивної норми залежить від культурно-історичної ситуації, мовної структури та особливостей генези її літературної форми. Реально вживані в мові словоформи, лексеми, мовні конструкції не завжди відповідають установленим зразкам, адже на них позначаються і стилістичний потенціал, і екстралінгвальні чинники, і постійні внутрішньосистемні пошуки. Мова ЗМІ, текстових інтерфейсів тощо відбиває типові помилки мовної практики загалом. У правописі вони, як правило, виявляються у варіантному написанні закінчень іменників чоловічого роду другої відміни однини (*автореферата – автореферату, сектора – сектору, документа – документу*). Це так звана слабка норма протягом усієї історії літературної мови. Недотримання правил правопису виявляємо в написанні складних слів, особливо з компонентами нових запозичень (*відео-опис, медіа програвач, анти-вірус*, правильно: *відеоопис, медіапрогравач, антивірус*) (див. Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць – К., 2001. – Вип. IV. – С. 12).

Динамічність лексичної норми позначається на входженні в ужиток іншомовних слів, які не завжди виправдані, адже засмічують мову, а іноді руйнують її структуру. На лексичному рівні помітне поширення росіянізмів, що залишається проблемою уже не одного століття: *слідуючі статті – такі статті, список виключень – список винятків*.

До постійних проблем граматичної норми належить також вживання активних дієприкметників на *-уч(ий), -юч(ий)*, хоч А. Кримський ще в 1901 р. пророкував їм «повну загибель», а О. Синявський у 1931 р. твердив, що вони зникли (Синявський О. Норми української літературної мови. – Х., 1931. – С. 41; Кримський А. Про нашу літературну мову// Літературно-науковий вісник. – Львів, 1901. – Річник IV. – Т. XVI. – С. 58). Мовці не завжди диференціюють прикметники дієприкметникового походження і прикметники, що творяться від основ дієслів або віддієслівних іменників прикметниковими суфіксами, напр.:

блискучий, колючий, підписний, перекладний, які засвоїлися в літературному вжитку. На сьогодні питання статусу дієприкметникових форм поки що залишається відкритим. Як слушно зауважують мовознавці, «дієприкметники на *-чий* в українській мові – явище надто складне, щоб його простим запереченням можна було викинути з мови або, навпаки, визнаючи правомірним, беззаперечно творити такі дієприкметники в усіх можливих і неможливих випадках» (Морфологічна будова сучасної української мови. – К., 1975. – С. 175). У мові є свої відповідники до багатьох дієприкметників на *-уч(ий), -юч(ий)*: *сплячий режим – режим сну, попереджуюче декодування – попереджувальне декодування* тощо. Але іноді без цих форм обійтися важко: *діючі відеокарти*, пор. також *діючий завод*.

Мовна практика засвідчує неправильне вживання прийменників *по, при*. Типовим є неприйнятне вживання прийменника *при* в значенні *під час* (*при* аналізі – *аналізуючи*, *при* зміні – *внаслідок змін*, *при* виконанні службових обов'язків – *під час виконання службових обов'язків*).

На синтаксичному рівні важливе правильне вживання активних і пасивних конструкцій. Мова ЗМІ, Інтернету тощо часто перенасичена пасивними мовними одиницями, які прескриптивною нормою рекомендовано уникати. Поширені трикомпонентні конструкції із суб'єктом дії в орудному відмінку в функції додатка, дієсловами пасивного стану з постфіксом *-ся* у функції присудка, об'єктом дії в називному відмінку (підмет). Такі синтаксичні одиниці рекомендовано трансформувати в активні (підмет, виражений іменником в номінативі, присудок у формі особового дієслова і додатка у формі знахідного відмінка (Бул., С. 12). Наприклад: *Словник використовується користувачем – Користувач послуговується словником; Ця програма захищається законами про авторське право – Цю програму захищають закони про авторське право*.

На стилістичному рівні спостерігаємо витіснення з ужитку сурядного сполучника *і* сполучником *та*. Такі тенденції показові для всіх стилів, усіх сфер мови одночасно, що є наслідком явища мовного гіперизму. Це негативно впливає на синтаксичні зв'язки у реченні, зокрема в мережі Інтернету дослідники фіксують 92,3 % вживання сполучника *та* і лише 7,7 %

сполучника *і* (Бул., С. 92): *Програма є простою та зручною у використанні; Оновлення антивірусних баз та програмних модулів відбувається швидко.*

Перед мовознавцями постають проблеми багатозначності, дублетності, словотвору термінів з різних галузей знань, які через ЗМІ входять у загальний вжиток. Варіантність лексичних одиниць – це різні вияви тієї самої сутності, видозміни того самого слова, що за будь-яких модифікацій залишається самим собою. Варіантні форми лексеми різняться або фонемним складом (фонематичні варіанти), або формотворчими афіксами (морфологічні варіанти). Хронологічно варіантність слова – це прямий наслідок історичного розвитку, еволюції мови, зміни мовних смаків. Тому варіанти слова маркуються насамперед за часовою шкалою (зникає – з'являється), потім за критеріями норми (нормативні – ненормативні) і лише після цього – із соціального та стильового погляду.

Сучасні тенденції свідчать насамперед про дію закону мовної економії, що виразно ілюструє активне функціонування віддієслівних іменників – *злокалізування, забезпечення, активування*. Актуальною є проблема розмежування явищ синонімії й дублетності в терміносистемі мови, зокрема іменникових і дієслівних одиниць – віддієслівний іменник позначає результат, а саме дієслово – тривалу дію, напр.: *вибір режиму екрана – вибрати режим екрана, експорт до країн ЄС – експортувати до країн ЄС*.

Важливою сьогодні є проблема мовного пуризму або лінгвоекотології, у якій потрібно знайти доцільний вихід – вдало поєднувати питомі словотвірні можливості мови і в необхідних випадках залучати іншомовні елементи, які приходять в мову разом із новими реаліями.

Якісні зміни в адаптації запозичень виявляються у передаванні номенів (назв програм, сайтів, імен файлів) у процесі українізації: додаванні до них родового поняття, пошуку правильної морфологічної форми, яка б не порушувала внутрішніх законів мови, зокрема у відмінюванні, відтворенні кириличною графікою.

Вибрати правильну форму слова допомагає знання внутрішніх законів мови, її функціонально-семантичних особливостей, лексикографічних джерел, також – мовне чуття. Відкритість

мовної системи, її динаміка спричинює появу в мові не лише нових слів, а й значень, семантичного перерозподілу. Системне осмислення літературної норми у зв'язку з мовним узусом, який в умовах комунікаційних технологій відбиває і закономірні, і тимчасові, випадкові зміни, дозволяє простежити основні тенденції мовного розвитку.

Оксана Ковтунець

ПРО «СВОЄ» І «ЧУЖЕ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ

Мова – невід'ємний складник нашого життя, тому природно, що у ній обов'язково відображаються найменші соціальні, культурні, політичні та ін. зміни. І найчутливіша до таких змін лексична система.

Сучасна українська лексикографічна наука намагається акумулювати й осмислити кількісні та якісні лексичні зміни, дослідити питання, пов'язані з внутрішньомовною мобільністю та міграцією лексики, оскільки динамічні процеси в лексичній системі відбивають і очевидні, й приховані механізми мовної еволюції. Потреба у великій кількості нових назв, означень та термінів вимагає ретельного мовознавчого вивчення повернутих текстів української мови, зумовлює та інтенсифікує процеси словотворення та зростання кількості запозичень у лексичній системі. У цьому разі закономірно постає проблема «існування “нового” та “старого” в комунікативній сфері, що сприяє виникненню варіантних засобів вираження. Життєздатність варіантів перевіряється їх відповідністю або невідповідністю системі мови» (О. А. Стишов).

Демократизаційні процеси в суспільному житті впливають на мову не тільки позитивно, а й негативно. Свобода слова й безцензурність спричинюють появу численних слів і зворотів, які не властиві літературній мові. Часто вони вживаються з гумористичною або сатиричною метою. Характерна особливість сучасного українського просторіччя – наявність іншомовних запозичень, фамільярних слів, вульгаризмів, жаргонізмів тощо.